

ІСТОРІЯ

УДК 94(430):323/327“1949/1955”

І.М. Баркалова

Донецький національний університет, Україна

ПОЛІТИЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ НІМЕЧЧИНИ (1949 – 1955 рр.)

Стаття присвячена порівняльному аналізу політичних та економічних передумов формування європейської політики ФРН та НДР. Детально розглянуті основні напрями зовнішнього та внутрішнього стратегічного курсу в економічній та політичній сферах функціонування країн на етапі їх становлення, адже саме цей хронологічний період (1949 – 1955 рр.) згодом обумовив напрями розвитку Німеччини у сфері європейської інтеграції.

Актуальність обраної дослідницею теми полягає, по-перше, в тому, що питання незбалансованості внутрішнього та зовнішнього політичного курсів, їхньої неспроможності адаптуватися до сучасних реалій, змін та викликів системи міжнародної політики є на сьогодні питанням не просто важливим, а таким, що стосується майже кожної країни світу.

По-друге, держави, які навіть в умовах світової фінансової кризи залишаються взірцем з погляду функціонування всіх державних інститутів та стабільності перебування у складі держав-членів провідних світових організацій (таких як ЄС), дуже довго й старанно розробляли цю «стратегію успіху».

По-третє, стабільність і чітка послідовність у проведенні реформ, веденні політичних та економічних справ усередині держави та за її межами – результат кропіткої, злагодженої праці політичних еліт та лідера (на прикладі Німеччини 1949 – 1955 рр.).

По-четверте, незважаючи на те, що держава (Німеччина) не завжди була єдиним цілим (у буквальному розумінні цього слова), вона змогла розробити чітку стратегію єдності та успішності політичних й економічних перетворень усередині та ззовні.

По-п'яте, шляхи розв'язання саме цих вищезазначених проблем (на прикладі Німеччини 1949 – 1955 рр., а саме ФРН та НДР) легко застосовувати як позитивний історичний досвід для сучасної України, яка зараз перебуває в подібному становищі. Зокрема: незбалансованість внутрішньої та зовнішньої політики; брак послідовності та стабільності у впровадженні реформ; проблема вироблення єдиного успішного стратегічного курсу; відсутність політичної та ідеологічної єдності в державі (розподіл на Схід та Захід) та проблема обрання правильного напрямку інтеграції у світове економічне й політичне міжнародне співтовариство.

Вважаємо за належне відзначити, що перші спроби дослідити процес об'єднання Німеччини та розробки її стратегічних економічних та політичних курсів були зроблені в роботах А. Кудряченка [1], П. Касперовича [2], В. Крушинського та В. Якубова [3], Д. Лакішика [4], С. Кондратюка [5]. Втім, праць, присвячених саме питанню впливу зовнішньо-економічних та політичних чинників на формування європейської політики Німеччини у 1950 – 1960-і рр., досі не публікувалося. Серед праць західних науковців потрібно виокремити праці Ф. Зелікова та К. Райс [6], П. Стареса [7], А. Марковіца та С. Райха [8], Г. Тімінса [9], П. Катзенстайна [10], В. Шміцера [11].

Метою даної статті є висвітлення та аналіз передумов формування внутрішньо-політичного та зовнішньополітичного курсів ФРН та НДР у 1949 – 1955 рр.

У цьому контексті логічно є потреба сформулювати такі наукові завдання:

– дослідити взаємозв'язок та взаємозалежність внутрішнього та зовнішнього політичних курсів;

– виявити особливості впливу внутрішньої політичної сфери на зовнішню та довести неможливість окремого їх існування на прикладах ФРН та НДР (1949 – 1955 рр.).

Об'єктом дослідження є проблеми та перспективи формування зовнішньо- та внутрішньополітичного курсів ФРН та НДР у зазначений період, а предметом – економічні та політичні чинники, що вплинули на їх подальшу європейську інтеграцію.

Зовнішня політика ФРН середини 50-х рр. характеризувалася надзвичайно жорсткою тенденцією порівняно з НДР. Уряд Аденауера не визнавав існування держави НДР, наклав заборону на саму назву «НДР». НДР фігурувала не інакше як «радянська зона окупації», «відторгнута Середня Німеччина» тощо. З самого початку створення НДР уряд ФРН наполегливо відмовлявся вести з нею будь-які переговори або співпрацювати. Провідні юристи Аденауера виробили право на так звану претензію на винятковість. Воно полягало в тому, що ФРН оголошувалася єдиною законною німецькою державою і тому лише її уряд мав право виступати та діяти від імені німецького народу. Уряд намагався схилити й інші країни до визнання своєї претензії на винятковість представлення всієї Німеччини на міжнародній арені. Це здійснювалося через так звану «доктрину Хальштейна».

Проте ні економічні, ні політичні погрози не призвели до ствердження ФРН на міжнародній арені, «доктрина Хальштейна» продемонструвала свою неспроможність. Вона завдала значного збитку престижу ФРН. Від її застосування страждали бізнесмени, що позбулися зовнішньоекономічних ринків, крім того, вона підсилювала зовнішньополітичну ізоляцію ФРН. Тому багато представників офіційних кіл схильні були відмовитися від проведення цієї доктрини. Концентрація економіки, що мала місце в Західній Німеччині, не могла б бути настільки інтенсивною, якби не було державного стимулювання цього процесу. Уряд ФРН політично забезпечував розвиток процесу концентрації економіки законодавчим шляхом. Так було з самого початку утворення ФРН. Відразу ж уряд ухвалив низку законів, що створювали сприятливі умови для експорту. У 1951 та 1953 рр. були ухвалені нові закони, які знижували податки на експортні товари й забезпечували значні пільги монополіям. У подальші роки були розроблені закони, що заохочували концентрацію виробництва та капіталу. Протягом 1950 – 1963 рр. уряд провів цілу серію заходів, законів, поправок до них, постанов, які найбільш ефективно забезпечували інтереси монополій. За цей же період уряд надав монополіям не менше 200 мільярдів марок.

Держава забезпечувала ефективний розвиток виробництва безпосередньою участю в ньому. У ФРН належали державі повністю або частково: транспорт, вугільна промисловість, виробництво окремих видів металів, деякі вагобудівні, енерготехнічні підприємства тощо. І це сприяло розвитку виробничих сил в таких галузях, які для приватних концернів, з погляду рентабельності, були менш вигідними, але для загального розвитку капіталістичного господарства були безумовно необхідні. Оскільки держава дуже активно брала участь в організації виробництва, швидше зростав управлінський апарат, бюрократична верхівка.

Регулювальна роль держави прискорила розвиток державно-монополістичного капіталізму. У ФРН в 50 – 60-і рр. створилися сприятливі умови для появи нових організаційних форм монополістичних об'єднань, спілок. Їхньою вищою формою був Загальний комітет західнонімецької економіки, створений в 1950 р. До комітету увійшли 13 об'єднань. Найбільш великі й значні з них: Федеральне об'єднання німецьких союзів і «працедавців», Федеральний союз приватних банків та інші. Найпомітніше місце з-поміж цих об'єднань посів Федеральний союз німецької промисловості, заснований у 1949 р. Його попередниками були союзи промисловців, створені в останній чверті XIX століття, та Імперський союз промисловості, який був безпосередньо причетний до встановлення фашистського режиму в країні. Основними функціями Федерального союзу німецької промисловості

були розробка та здійснення економічних і політичних вимог монополій за допомогою державного апарату. Керівні органи Союзу німецької промисловості та інших монополістичних об'єднань очолили представники найбільших монополій. Вони зрештою почали визначати основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики ФРН [12, с. 123].

У результаті процесу концентрації виробництва й капіталу, що зростав у 50 – 60-і рр., у ФРН почала спостерігатися зростаюча поляризація між купкою мільйонерів-магнатів і переважною масою населення. Відомий західнонімецький філософ К. Ясперс небезпідставно визначив систему, яка існувала у ФРН, такою, коли «згуртована меншість панує над переважною більшістю народу» [7].

З іншого боку, перший етап історичного розвитку НДР 1949 – 1955 рр. характеризується становленням республіки як «соціалістичної альтернативи» капіталістичній ФРН і її повним включенням в економічні й військово-блокові структури країн соціалістичного табору.

Вже 10 жовтня 1949 р. адміністративні функції Радянської військової адміністрації в Німеччині були передані органам НДР. РВАН була розформована, а замість неї створена Радянська контрольна комісія (РКК), покликана здійснювати контроль за виконанням угод Потсдама. 15 жовтня уряд СРСР заявив про обмін дипломатичними місіями з НДР. Незабаром після цього були зроблені відповідні кроки урядів Болгарії, Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Румунії, Китаю, Кореї, Албанії, В'єтнаму. У квітні 1950 р. НДР встановила дипломатичні стосунки з Монголією.

Після формального конституювання другої німецької держави почалося швидке формування державних органів усіх рівнів. 8 лютого 1950 р. було створено Міністерство державної безпеки – «штазі», значення якого у встановленні тоталітарного контролю й нагляду за всією НДР з метою недопущення будь-якої опозиції постійно зростало. З сучасного погляду, «штазі» стала характерним інструментом тоталітарного панування СЄПН (Соціалістична єдина партія Німеччини) [13, с. 55].

Уже на перших після утворення НДР виборах, які відбулися 15 жовтня 1950 р., існував єдиний список Національного фронту – союзу всіх партій і масових організацій, тобто не було, власне, жодних реальних можливостей вибору. Уже тоді фігурували результати, що стали потім типовими: майже 100-відсоткова участь виборців і така сама майже 100-відсоткова подача голосів (99,7%) за єдиний список без таємного голосування. Мандати в Народній палаті розподілялися за однією, завжди незмінною схемою, за якою СЄПН та підвладні їй масові організації отримували більшість місць, поділених ще до виборів. Усе це залишалось незмінним упродовж всього 40-річного існування «першої соціалістичної держави на німецькій землі».

Формально СЄПН мала у своєму розпорядженні лише одну п'яту всіх мандатів, хоча і вважалася найбільшою фракцією в парламенті. Насправді, до цих мандатів слід було додати й голоси представників масових організацій, 90% яких перебували в СЄПН і змушені були підкорятися партійній дисципліні. Таким чином, більше половини всіх депутатів були слухняними виконавцями волі правлячої партії. Але й інші члени парламенту були зобов'язані голосувати за пропоновані рішення, оскільки, ще будучи кандидатами, зобов'язалися підтримувати єдину програму Національного фронту. Тому всі рішення приймалися одноставно. У той час як активність роботи бундестагу ФРН впродовж кожного легіслатурного періоду залишалася стабільно високою, діяльність Народної палати НДР постійно стагнувалася. Якщо в перший легіслатурний період у 1950 – 1954 рр. вона провела 50 засідань, то бундестаг у 1949 – 1953 рр. – 282 засідання [14, с. 78].

У 1950 р., спираючись на реформи окупаційного періоду, почалося послідовне переведення економіки НДР на рейки планового господарства за радянським зразком. Посилювався вплив СЄПН на господарський розвиток. Було взято курс на збільшення долі державного або, як його називали, «народного» сектору в промисловості, сільському гос-

подарстві, транспорті та торгівлі. Було поставлене завдання вивчати й застосовувати на практиці форми «економічного планування, а також більшовицькі методи керівництва органами управління економікою з боку партії».

У галузі внутрішньої політики слід виділити схвалення 15 лютого програми Національного фронту, де, з одного боку, йшлося про «возз'єднання Німеччини на демократичному ґрунті», а з іншого – про «боротьбу проти імперіалізму», про «зміцнення НДР» і «зміцнення дружби з СРСР». Цей перелік продовжує і III з'їзд СЄПН (липень 1950 р.), який схвалив проект п'ятирічного плану розвитку народного господарства НДР на 1951 – 1955 рр. з опертям на індустріалізацію країни, головна мета якого полягала в подвоєнні промислового виробництва. З'їзд прийняв новий статут СЄПН як «партії робочого класу, його свідомого і організованого авангарду і як вищої форми його класової організації». Проголошений на з'їзді принцип монолітної єдності партії не допускав будь-якої опозиції або фракції в СЄПН, що стало наслідком боротьби за чистоту її рядів, яка з різною мірою інтенсивності велася потім протягом багатьох років. Перша хвиля чисток припала на 1950 – 1951 рр., за результатами яких із партії було виключено 150 тис. осіб [15, с. 9].

Генеральним секретарем ЦК СЄПН був обраний Вальтер Ульбріхт, який, завдяки панівному становищу цієї партії у всій політичній системі, став одночасно й верховним правителем НДР.

28 вересня 1950 р. НДР була прийнята в економічну систему соціалізму – Раду економічної взаємодопомоги (РЕВ). У зв'язку з цим характерно, що в 1954 р. 74% усього зовнішньоторговельного обігу НДР забезпечували соціалістичні країни.

26 травня 1952 р. у Бонні між урядом ФРН і трьома західними державами був підписаний Німецький договір. Цього ж дня уряд НДР видав постанову «Про заходи на демаркаційній лінії між Німецькою Демократичною Республікою і західними окупаційними зонами Німеччини». У цьому документі з посиланням на необхідність боротися проти «шпигунів, диверсантів, терористів і контрабандистів» із Західної Німеччини, які хочуть похитнути «опору німецького народу в боротьбі за мир, єдність і мирне будівництво», Міністерству державної безпеки наказувалось вжити «суворих заходів» зі зміцнення кордону. Ці заходи, які включали й різного роду технічні заходи, у тому числі перекриття транспортного й людського сполучення з ФРН, опустили, у прямому розумінні, «залізну завісу» між двома німецькими державами, залишивши розділеними багато родин. Орієнтація СЄПН на радянський тип партійно-державної системи та його закріплення в політичному курсі знайшли відображення на II партійній конференції в липні 1952 р., яка прийняла директиви щодо «планомірної побудови основ соціалізму в усіх сферах суспільного життя країни».

Сліпе копіювання органами влади НДР радянської командно-адміністративної системи, що відбилося у висунутому СЄПН у червні 1951 р. гаслі «вчитися в Радянського Союзу означає вчитися перемагати», необґрунтований курс на форсовану індустріалізацію історично землеробських районів Німеччини разом з паралельним покриттям радянських окупаційних витрат, виплатою репарацій (разом вони склали в 1953 р. 14,1% бюджету НДР) і перекачуванням устаткування та сировини в СРСР, а також невинувато високі приховані витрати на створення власної армії (у 1952 р. вони склали одну п'яту витратних статей бюджету) – усе це не забарилося позначитися на різкому погіршенні життя в країні. Серйозні труднощі існували із забезпеченням населення товарами першої необхідності. Рівень життя залишався низьким. У список раціонованих товарів усе ще входили жири, м'ясо, цукор. Під натиском Радянського Союзу, який із занепокоєнням спостерігав за розвитком подій у НДР, керівництво СЄПН змушене було визнати помилки й піти на коректування економічної політики, приділивши більшу увагу задоволенню нагальних потреб населення країни [16].

Важливим етапом у внутрішній політиці став також IV з'їзд СЄПН (30 березня – 6 квітня 1954 р.), який затвердив принципи зміни в статуті. Відтепер парторганізації в промисловості отримали право контролювати діяльність керівництва підприємств. Зроблено це було, зокрема, для того, щоб партія знов не зіткнулася несподівано з подіями, подібними до тих, які відбулися 17 червня 1953 р. Крім того, були посилені критерії прийому до СЄПН і виключення з неї. З'їзд знову підтвердив курс на колективізацію сільського господарства. 17 жовтня 1954 р. відбулися вибори до Народної палати та округні збори НДР, протягом яких поширеним було гасло: «Хто за мир, може відразу й відкрито кинути свій бюлетень в урну для голосування; хто проти, може пройти в кабінку для голосування». Такий провокаційний підхід був традиційним для системи сталінського соціалізму [16, с. 234-235].

У цілому результати виконання п'ятирічного плану були невтішними. Майже всі галузі економіки, включаючи сільське господарство, не змогли досягнути поставлених цілей. Та й рівень життя, незважаючи на деяке поліпшення, яке було досягнуте за останні два роки, був украй низьким. Практично вся на той час одержавлена промисловість мала труднощі з постачанням електроенергії, а обіцяна до 1954 р. ліквідація продовольчих карток змогла бути реалізована лише в 1958 р.

З одного боку, форсований сталінський курс на «будівництво соціалізму» прямою дорогою завів країну у важку кризу. Різке падіння рівня життя, посилення політичного, ідеологічного й морального тиску, і навіть репресії відносно тих верств населення, які не вписувалися в сталінську модель соціалізму (приватних власників або релігійно налаштованих людей), – усе це призвело до того, що серед народних мас не було єдності і посилилася масова втеча на Захід.

З іншого боку, паралельно з включенням ФРН в західні військово-політичні структури йшов процес військово-політичної інтеграції НДР у соціалістичний табір. 25 січня 1955 р. Президія Верховної Ради СРСР схвалила указ про припинення стану війни між Радянським Союзом і Німеччиною. 14 травня 1955 р. Німецька Демократична Республіка стала членом Організації Варшавського Договору (ОВД), а 20 вересня в Москві був підписаний договір про основи стосунків між СРСР і НДР. У цьому договорі був підтверджений суверенітет НДР, урегульовано в правовому відношенні перебування на її території радянських озброєних сил, а також проголошена мета «відновлення єдності Німеччини на мирній і демократичній основі».

Таким чином, проведений нами аналіз допоміг дослідити взаємозв'язок та взаємозалежність внутрішнього та зовнішнього політичних курсів; проаналізувати економічні та політичні передумови формування подальшого інтеграційного курсу Німеччини; виявити особливості впливу внутрішньої політичної сфери на зовнішню та довести неможливість окремого їх існування на прикладах ФРН та НДР (1949 – 1955 рр.).

ЛІТЕРАТУРА

1. Кудряченко А.І. Європейська політика Федеративної Республіки Німеччини (1970 – 1991 рр.) / Кудряченко Андрій Іванович / НАН України; Інститут світової економіки і міжнародних відносин. – К. : Наукова думка, 1996. – 239 с.
2. Касперович П. Історія сучасної Німеччини (XX століття) : навч. посіб. / Касперович П. / Горлівський держ. педагогічний ін-т іноземних мов ім. Н.К. Крупської. – Донецьк : Юго-Восток, 1998. – 99 с.
3. Крушинський В. Остаточне врегулювання німецької проблеми і кінець ялтинсько-потсдамської системи // Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980 – 2000 роки) / під ред. Гайдукова Л., Кременя В., Губернського Л. / В. Крушинський, В. Якубов. – К., 2001. – С. 77-98.
4. Лакішик Д. Німеччина в європейській політиці США кінця 80-х – 90-і роки XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.02 / Д. Лакішик. – К., 2002. – 16 с.
5. Кондратюк С. Європейська політика об'єднаної Німеччини : монографія / Кондратюк С. – К., 2008. – 264 с.
6. Zelikov P. Germany Unified and Europe Transformed: A Study in Statecraft / P. Zelikov, C. Rice. – Harvard University Press, 1995. – 528 p.

7. Stares P. The New Germany and the New Europe / Stares P. – Brookings Institution Press, 1992. – 423 p.
8. Markovits A. The German Predicament: Memory and Power in the New Europe / A. Markovits, S. Reich. – Cornell University Press, 1997. – 248 p.
9. Timmins G. Uncertain Europe: Building a New European Security Order? / Timmins G. – Routledge, 2001. – 256 p.
10. Katzenstein P. United Germany in an integrating Europe / P. Katzenstein // Current History. – March 1997. – 116 p.
11. Smyser W.R. From Yalta to Berlin / Smyser W.R. – NY : St. Martin's Press, 1999. – 465 p.
12. Павлов Н.В. История современной Германии, 1945 – 2005 : курс лекций / Павлов Н.В. – М. : Астрель, 2006. – 510, [2] с.
13. Опитц Р. Фашизм и неофашизм / Опитц Р. ; пер. с нем. – М., 1988.
14. Бакирова Г. Объединение Германии: предпосылки, процесс и международно-правовые последствия / Бакирова Г. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2003. – 193 с.
15. Леволкина Л.П. Федеративная Республика Германии (1949 – 1969 годы) : учебное пособие / Леволкина Л.П. – Владимир : ВГПИ, 1990. – 59 с.
16. Реваншисты / пер. с разн. яз. – М., 1987.
17. Есин Е. Политика США в отношении объединения Германии (1989 – 1991 гг.) : автореф. дисс. на соискание научной степени канд. ист. наук / Е. Есин. – М., 1993. – 20 с.
18. Мартинов А. Об'єднана Німеччина: від «Боннської» до «Берлінської» республіки (1990 – 2005 рр.). – К. : Інститут історії України НАНУ, 2006. – 447 с.
19. Плато А. Объединение Германии – борьба за Европу: РОССПЭН / Плато А. – М., 2007. – 512 с.
20. Семенов О. Эволюция деятельности ФРГ в области европейской безопасности (1990 – 2005): военно-политические аспекты : автореф. дисс. на соискание научной степени канд. ист. наук / О. Семенов. – Нижний Новгород, 2006. – 26 с.
21. Ясперс К. Куда движется ФРГ? Факты. Опасности. Шансы / Ясперс К. ; пер. с нем. – М., 1969.
22. Hodge C., Nolan Cathal J. Shepherd of Democracy? America and Germany in the Twentieth Century / Greenwood Press, 1992. – P. 168.
23. Larres K. West Germany and European Unity in U.S. Foreign Policy, 1960 – 1990 / K. Larres // Cercles. – 2002. – № 5. – P. 144.
24. Adomeit H. Gorbachev's Consent to Unified Germany's Membership in NATO / Working paper. German Institute for International and Security Affairs – December 2006 – P. 4.

И.Н. Баркалова

Политические и экономические предпосылки европейской интеграции Германии (1949 – 1955 гг.)

Статья посвящена сравнительному анализу политических и экономических предпосылок формирования европейской политики ФРГ и ГДР. Детально рассмотрены основные направления внешнего и внутреннего стратегического курса в экономической и политической сферах функционирования стран на этапе их становления, поскольку именно этот хронологический период (1949 – 1955 гг.) впоследствии обусловил направления развития Германии в сфере европейской интеграции.

I.M. Barkalova

Political and Economic Reconditions for the European Integration in Germany (1949 – 1955)

The article is devoted to a comparative analysis of the political and economic preconditions of the European policy forming in Federal Republic of Germany and German Democratic Republic. The profound analysis of internal and external policy courses in economic and political spheres at the stage of formation is presented in the work because this chronological period (1949 – 1955) caused the main directions of further development in the sphere of German European integration.

Стаття надійшла до редакції 07.09.2012.